

AFECTIVITATEA – O CONDIȚIE PEDAGOGICĂ PRINCIPALĂ ÎN REALIZAREA ÎNVĂȚĂRII UMANE¹

Veronica BĂLICI,
doctor în pedagogie, conferențiar cercetător,
Institutul de Cercetare, Inovare și Transfer Tehnologic
al Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”
din Chișinău, R. Moldova
veronicabalici@yahoo.com
ORCID iD: 0000-0003-4636-6801

Rezumat: *Articolul abordează dimensiunea pedagogică a aspectelor emoțional-afective, relevând importanța afecțiunii în educație/învățare, în relațiile interpersonale. Fiind parte fundamentală a activității mentale umane, afectivitatea devine o condiție pedagogică fundamentală pentru o învățare eficientă. Aceasta presupune o formare completă (nu doar intelectuală, ci și emoțională) a elevului. Relațiile interumane sunt de neconceput în absența implicării afective, a iubirii ca limbaj, a imaginației. Dragostea încurajează, unește, edifică, îmbogățește, nu aduce decât bucurie. O comunicare perfectă se formează prin iubire ca limbă, ca întâlnire specială, contribuind nu numai la dezvoltarea propriei personalități a elevului, dar și aducând o cunoaștere profundă a lumii. Învățarea prin comuniune devine învățarea prin iubire și este o întâlnire spirituală plină de tandrețe, respect și dăruire.*

Cuvinte-cheie: *învățare, afectivitate, relație, dragoste, dragoste ca limbă.*

Abstract: *The article addresses the pedagogical dimension of the emotional-affective aspects, revealing the importance of affection in education/learning, in interpersonal relationships. As it is the fundamental part of human mental activity, affectivity becomes a fundamental pedagogical condition for an efficient learning. This presupposes a complete (not only intellectual, but also emotional) formation of the student. Interpersonal relationships are unthinkable in the absence of affective involvement, of love as a language, of imagination. Love encourages, unites, edifies, enriches, brings only joy. A perfect communion is formed through love as a language, as a special meeting, contributing not only to the development of the student's own personality, but also bringing a deep knowledge of the world. Learning through communion becomes learning through love and it is a spiritual meeting full of tenderness, respect and giving.*

Keywords: *learning, affectivity, relationship, love, love as a language.*

¹Articolul a fost elaborat în cadrul Proiectului „Reconfigurarea procesului de învățare din învățământul general în contextul provocărilor societale”. Cifrul: 20.80009.0807.27

Logica societății actuale, care este una a fragilității ordinii și a relațiilor umane, a perturbărilor existenței noastre, ne îndeamnă să căutăm claritatea, ordinea stabilă, în scopul „integrării sociale și a eficienței personale” [2, p. 16]. Curajul și iubirea, pasiunea și căldura, transparența și inteligibilitatea devin pentru un profesor serios moduri de abordare și de implicare în viață și în activitatea profesională, de formare a relațiilor educative, așa încât elevii săi să fie motivați, încrezători, afectuoși, empatici, să-și exprime cu pregnanță identitatea. Astfel, putem spune, se realizează arta pedagogiei autentice, care tinde să se fundamenteze pe un proces de învățare prin iubire (afecțiune, atașament).

Afectivitatea este partea fundamentală a vieții mentale umane, baza pe care se construiesc și se clarifică relațiile omenești, dar și legăturile noastre cu mediul înconjurător. Gândirea este înțeleasă și ea prin felul nostru de a simți, fiind afectată puternic de emoții. Prin urmare, este foarte importantă.

Între afectivitate și emoții nu există mari diferențe, doar din punct de vedere practic ele sunt diferite. Afectivitatea înglobează constituente „*raționale, relativ conștiente*; cu semnificație în *a explica* viața psihică, în a introduce doza de cognitiv (de intelectual), de teoretic și de simbolic” [13, p. 161]. Emoțiile sunt greu de supravegheat. Semnificația lor definitorie constă în *a înțelege* viața. Rațiunea lor adâncă este „de a trece dincolo de condițiile în care o ființă umană acționează, de a lua o atitudine pozitivă față de subiectiv, de trăire, de a pătrunde în interiorul fenomenului și a avea reacții adecvate integrate, globale și complexe față de experiența” distinctă a oricărei ființe umane [*Ibidem*].

Categoriile emotional-afective sunt multe și variate. Dar printre emoțiile primare sunt analizate bucuria, tristețea, frica, furia, disprețul, rușinea ș.a. Fiecare emoție joacă un rol enorm în viața noastră, ele dezlănțuie acțiunea din noi și ne determină să luăm decizii imediate. Sentimentele sunt trăiri psihice care țin mai mult de relații și au o durată de existență mai lungă (*dragostea, prietenia* etc.) [6; 11; 12; 14].

Așadar, se cere o viziune clară privind educația afectivă, care devine o condiție pedagogică principală în realizarea învățării umane. Educația emoțional-afectivă este nu numai o exigență morală, ci și o sarcină plină de responsabilitate [11]. Reconfigurarea învățării nu poate fi realizată fără o formare completă a elevului (intelectuală, emoțională, fizică). Valorificarea resurselor afective, motivaționale (pe lângă fructificarea permanentă a resurselor cognitive și empirice) servește la integrarea adecvată a elevilor în societate [7, p. 29]. Acestea reprezintă cerințe cu caracter normativ privind necesitatea exploatării funcțiilor ce vizează „formarea-dezvoltarea psihologică a personalității educatului, cognitivă (accentuată în cadrul procesului de învățământ), dar și noncognitivă (insuficient activată sau chiar neglijată în cadrul procesului de învățământ); formarea-dezvoltarea socială a personalității educatului, culturală, civică” [*Ibidem*, p. 30; 16].

În contextul acesta vom reflecta asupra unora dintre cele mai vaste aspecte: *dragostea ca limbaj, relațiile umane și forța imaginației, frumusețea omului în*

comuniune, învățarea prin iubire. Vom încerca să clarificăm de ce este atât de importantă iubirea (când tratăm subiectul afectivității)? Dar a răspunde la întrebarea *Ce este iubirea?* este o misiune complicată, dificilă.

G. Albu nu este singurul care crede că problema *iubirii în educație* nu poate fi evitată, căci „*umanismul se revarsă prin iubire, iar iubirea alimentează și întreține umanismul*”; „Iubirea nu poate lipsi din activitatea didactică, din conceperea și derularea lecțiilor, din inima profesorului, din relația profesor-elev. Iubirea nu limitează, ea extinde libertatea celui iubit” [1, p. 88].

Iubirea adevărată este plină de respect, ea nu limitează, nu pune obstacole, nu produce închisori. Din iubire facem bine și *dăruim* pur și simplu. Iubirea încurajează, creează libertate și bucurii. De aceea, iubirea îl susține pe elev să se transforme, să evolueze, să-și învingă incapacitățile, limitele, să-și îmbogățească experiența, să se autocunoască. „Hrănită cu iubirea noastră, persoana iubită își revelează aspecte noi ale personalității; învață să își protejeze adecvat vulnerabilitățile, transformă ceea ce este grosier” [*Ibidem*, pp. 88-89].

Așadar, întemeierea actului educativ/de învățare pe iubire este o condiție neprețuită, deoarece, subliniază G. Albu, „acolo unde domină iubirea, nu există voință de putere și acolo unde domnește puterea, lipsește iubirea (C. G. Jung, citat de Hollis, 2009) [*Ibidem*, p. 90].

Pentru multă lume relația dintre cunoaștere și iubire pare a fi greu de înțeles, constată C. Cucuș: la nivelul simțului comun acestea „par să se situeze la antipodi, fiind două performanțe ce antrenează facultăți umane incompatibile, care se anulează reciproc, iar atunci când se caută adevărul, întâlnirea lor trebuie evitată” [9, p. 101]. Se consideră deci că „amestecul dintre sentimente și gândire nu face decât să tulbure actul rațional, iar iubirea deturneză orice act cognitiv” [*Ibidem*].

Este, fără îndoială, greșit să se creadă așa. Cum e posibil, ne întrebăm, a învăța sau a cunoaște iubind? Ce poate aduce sentimentul iubirii în procesul de cunoaștere a lumii și a semenilor? Pentru a răspunde la aceste întrebări, C. Cucuș face anumite precizări. Cunoașterea, așadar, dez-vrăjește lumea, este însoțită de neliniști și îngrijorări excesive; ea e mandră, ambițioasă, dar relativă; Cunoașterea produce, mai degrabă, neînțelegeri sau dezbinări. Fără iubire, cunoașterea „își pierde direcția”, „nu are nici un obiectiv, nici un sens” și, drept urmare, se poate „întoarce împotriva omului și a omenirii” [*Ibidem*, p. 102]. Iubirea, în schimb, sporește misterul, echilibrul, pacea. Iubirea liniștește, unește, edifică, îmbogățește și adâncește, aduce multe bucurii. Complementarea celor două facultăți este extrem de necesară, oportună: „iubirea fără rațiune devine oarbă, iar cunoașterea fără iubire rămâne rea și stearpă” [*Ibidem*].

Că iubirea este „*corolar a ceea ce suntem și sperăm să fim*”, nu ne îndoim, dar este dificil a trata acest subiect din motive evidente. Din dragoste „emerge existența și tot ceea ce ține de ea”; Ea este „cuminte, discretă, tăcută”; „nu se arată, nu se declară”; „se retrage paradoxal dincolo de evidențe sau de semnele prezenței acesteia” [*Ibidem*].

Dragostea este cea mai valoroasă pentru că declanșează o dinamică greu de înțeles pentru noi și, deși e cuminte și tăcută, presupune un curaj extrem de mare, concentrare, atenție. Fără sacrificiu și uitare de sine în folosul celorlalți este inutil să vorbim despre ea. Iubirea se manifestă necondiționat. Ea este „aducătoare de evidență, naturalitate, de firesc și libertate” [*Ibidem*, p. 104]. Situându-se „deasupra oricărei forme de existență”, iubirea stă la baza unei ontologii autentice fiind paradox și chemare misterioasă. Este cea mai autentică stare de percepere și trăire a prezentului, de asumare calmă, liniștită a lui *aici și acum* [*Ibidem*].

Întrebarea, ce revine cu insistență, este ce trebuie să facem, cum ar trebui să procedăm, ca să ne înălțăm la nivelul unei iubiri desăvârșite?

Umanitatea noastră, observă C. Cuceș, nu se afirmă abstract, prin manifestarea unor valori ”nobile”, dar prin modul „cum se activează concret aceste valori, prin modul cum ne raportăm la ceilalți” în orice împrejurări, în fiecare zi [8, p. 117]. Mai ales, „din încorporările concrete de valori, cea mai demnă de iubire ne apare persoana umană, pentru că ea reprezintă cea mai bogată, mai complexă concentrare de valori” [15, p. 22].

Dacă ”într-o *relație impersonală* contează numai *performanța*”, *competența*, *succesul* etc., atunci *relațiile personale* sunt de neconceput în absența *empatiei* și a *implicării afective*. Sensibilitatea sufletească este consubstanțială interacțiunilor umane. Fiecare vrea să știe că nu este singur, că este acceptat, ascultat, că este în siguranță. În asemenea caz, empatia de gândire se întregește într-o empatie de acțiune [2, pp. 164-167]. Identitatea personală (atribut de bază al relațiilor interpersonale) nu poate fi exprimată fără ”*nevoia de a fi iubiți și de a iubi*” [*Ibidem*, p. 170; 10].

Dacă deci profesorul este o persoană iubitoare, grijulie, vor fi abordate strategiile educative bazate pe colaborare, libertate. Ne vom abține de la activități bazate pe control, supunere, constrângere. În educație și învățare (și în viață, în general) nu putem face nimic, dacă ignorăm această realitate fundamentală: existența noastră este relațională. Prin urmare, cea mai importantă devine *relația* și *menținerea acesteia* trebuie să se enumere printre cele mai valoroase preocupări ale profesorilor [1, pp. 90-91].

Învățarea nu se poate înființa deci decât pe iubire. Acceptarea celuilalt constituie un factor de extremă importanță în „crearea unei relații prin care celălalt poate să crească, să se dezvolte, să facă schimburi constructive, să învețe să își rezolve problemele, să tindă spre o viață sănătoasă din punct de vedere psihologic, să devină mai productiv și mai creativ și să își atingă propriul potențial” (Th. Gordon citat de G. Albu) [*Ibidem*, p. 91]. Este unul dintre cele mai frumoase și mai simple paradoxuri ale vieții, scrie mai departe G. Albu, „când o persoană simte că este acceptată de către o alta, așa cum este cu adevărat, atunci este liberă să înceapă să se gândească cum vrea să se schimbe, cum vrea să se dezvolte, cum poate să fie diferit, cum poate să-și depășească limitele” [*Ibidem*].

Dragostea ca limbaj (o temă fundamentală în opera lui D. Stăniloae) în relațiile dintre persoane ne sugerează două idei: „cât de strânsă poate fi comuniunea dintre ele, dar și ireductibilitatea eu-rilor pe lângă cea mai desăvârșită comuniune” [15, p. 29]. D. Stăniloae explică aceste convingeri în felul următor: „Îmi ești necesar mie nu pentru ca să te fac subordonat și slujitorul meu (...), ci pentru a-mi fi tu mie centrul meu de preocupare și de slujire. Îmi ești necesar ca subiect autonom, nu ca un obiect subordonat. Îmi ești necesar pentru a înlocui grija de mine cu grija de tine, pentru a te pune în locul eului meu (...). Conștiința de mine e nedezlipită de conștiința de tine, de conștiința de „noi” [Ibidem, p. 361]. Aparținând unui „noi” comun, raportul meu cu celălalt se exprimă ca întâlnire.

D. Stăniloae explicitează mai departe: „Eu am nevoie să-ți comunic ție anumite sensuri și, dacă tu ascuți cu înțelegere, eu câștig în adâncime, îmi devin transparent ca subiect prin faptul că pătrund în adâncimea subiectului tău (...). Apartenența ta și a mea la un „noi” comun face ca, atunci când tu strigi după ajutorul meu, eu să simt că ceva ce ține de mine e în suferință” [Ibidem, p. 363].

Adevărata noastră existență, calea desăvârșirii noastre ca personalități este demonstrată prin iubire. Iată de ce trebuie să fim atenți la cuvintele pe care le rostim; să acordăm celor din jurul nostru toată atenția și respectul; Dragostea umană este în sensul acesta o depășire de sine. Mai mult chiar: „Iubirea e un uriaș plus de cunoaștere”, prin care se realizează un uriaș plus de viață.

Însă, de vreme ce această cunoaștere reciprocă nu poate fi cuprinsă în concepte, tocmai aici „ni se descoperă tot sensul imaginației (...). Dacă ar lipsi imaginația, chipul fiecăruia s-ar învârtoșa și și-ar pierde frumusețea. Imaginația e forța prin care (...) scoatem frumuseți și lumini și transparențe (...). Și întrucât iubirea e în contact cu o realitate adâncă adevărată, imaginația are o bază absolut reală [Ibidem, p. 368]. Frumusețea aproapelui, confirmă C. Cucuș, este o formă de manifestare a raportării noastre față de el [9, p. 105].

Aceeași idee a unității descoperite prin iubire a firilor repartizate în subiecte diferite, pe care o aflăm la D. Stăniloae și la C. Cucuș, întreține o bucurie și o afecțiune neîncetate: „*Noi* cel realizat prin dragoste este semn, salut, chemare, îmbrățișare (...), e întâlnire”. Prin sentimentul iubirii, orice ființă umană își regăsește „casa”, pentru că nu mai e singură. „Casa” e acolo unde se află ființele iubite, e locul de împreună-viețuire a celor ce formează o unitate spirituală [15, p. 415]. Redescoperirea „casei” și a ființelor iubite în sala de clasă, printre colegi și profesori, în învățare, va da elevilor acel sentiment infinit sau indefinit de pace interioară, încredere și odihnă.

O. Clément afirmă că „umanitatea pe care o observăm și din care facem parte este o umanitate divizată (...). Facultățile noastre sunt și ele divizate în ierarhia lor bulversată: o inteligență pur cerebrală, cu o „inimă” în incertitudine, și iată-ne „de-a rostogolul”, fără un centru de referință”, care ne-ar oferi stabilitate și ar împăca totul [4, p. 12]. Avem nevoie de o cunoaștere integrală ce „asumă rațiunea, precum și alte facultăți și simțuri, iubirea și sensibilitatea estetică (...) și

pune firea omului într-o mișcare personală de întâlnire și de comuniune” [*Ibidem*, p. 79]. Omul poate deveni în acest caz celebrare (slujire), întrucât ea (slujirea) „trimite mai mult la simțire decât la operații intelectuale” [*Ibidem*, p. 80]. Și întrucât dragostea umană se împlinește și se depășește într-o slujire comună, profesorul ar trebui să fie exemplul unei slujiri creatoare; iar copiii, după exemplul lui, vor face ucenicia deschiderii către celălalt [*Ibidem*, p. 106].

Problema civilizației tehnice, scrie O. Clément, „devine din ce în ce mai mult cea a sensului și a finalității” [*Ibidem*, p. 156]. Așadar, vom căuta sensul și finalitatea prin omul plin de iubire. Profunzimea și rafinamentul relațional pot fi atinse doar prin iubire! Comoditatea proprie, lipsa imaginației, platitudinea nu au nimic în comun cu iubirea adevărată. C. Cucuș ne îndeamnă să-i iubim pe ceilalți nu doar pentru ceva anume, ci chiar atunci când noi credem că ei nu merită, deoarece izvorul iubirii e doar în noi înșine [9, p. 106].

Care sunt deci *fațetele ascunse ale iubirii*? Unui copil, care se poartă nu așa cum ne așteptăm noi, „îi expui înțelegerea și iubirea pe care i le porți” oferindu-i cea mai bună lecție. S-ar cuveni „să te transpui în starea ființei lui, să nu gândești copilărește, cu argumente de același fel. Iubirea din tine, manifestată astfel, poate învinge orice răutate pe care el o poate face la un moment dat. A face bine, în cazul dat, presupune să empatizezi măcar o clipă cu răul care ți se pare că se află în el. Și aprobi stări și lucruri cu care să nu fii de acord și să-l lași și pe el să ajungă la aceeași concluzie (...). Să ai răbdare ca binele să lucreze nu dinspre tine spre el, ci din interiorul lui” [*Ibidem*, p. 105].

Dragostea implică și alte elemente fundamentale: încredere, iertare, încurajare, generozitate, respect, responsabilitate, tandrețe, susținere, cunoaștere etc. Elementele dezvoltării emoționalității, ale afectivității sunt oglindite în modele de învățare motivată, în diverse modele destinate special educației afective, în noua paradigmă a unității cognitive, sociale și emoționale (inteligentă emoțională). Afectivitatea este o condiție principială în realizarea efectivă a învățării școlare. Dacă nu vom ignora această realitate, atunci învățarea bazată pe iubire devine artă a unei pedagogii autentice. Astfel, transformarea, eficiența, calitatea ne sunt garantate în învățare când educația e bazată pe iubire.

Iubirea este principiul creator de valoare, susține A. Comte-Sponville [5, p. 376]. Și „iubirea nu depinde de valoarea ființei pe care o iubim, deoarece ea o creează (...). Nu iubim o ființă pentru că este vrednică de iubire, ci pentru că o iubim ea devine vrednică de iubire (...). Iubirea este valoarea supremă, fără îndoială: spunem că este alfa și omega vieții, izvorul și scopul ierarhizărilor noastre” [*Ibidem*, pp. 379-380].

Totuși iubirea față de copiii proprii și față de prietenii noștri rămâne prizonieră ei însăși ea fiind o formă a iubirii de sine. Prin urmare, în ceea ce privesc fenomenele care rezultă din iubire, efectele sale, iubirea este cea mai înaltă virtute. Dar poate fi și cea mai limitată, mai inexpresivă, mai lipsită de generozitate în ceea ce privește raza ei de acțiune. Câți oameni, câți copii constituie pentru noi

motiv de bucurie? Câtă lume rămâne în exteriorul spațiului iubirii noastre?! În cazul celor care nu intră în spațiul iubirii noastre, este suficientă oare datoria sau morala? [*Ibidem*, p. 361].

Știind că absența iubirii mutilează, A. Comte-Sponville caută iubirea universală, „exigentă și liberă, spontană și respectuoasă”, ce „iubește ceea ce nu îi lipsește – semenul, „definit tocmai prin faptul că este prezent” mereu. Ea este deosebită deoarece este și „iubire de dușmani”. Cum e posibil, așadar, să îi iubim pe cei care ne sunt indiferenți, pe acei cărora nu le ducem lipsa, dorul, bucuria prezenței lor? Sau cum putem iubi pe cineva care ne supără, ne stingherește, ne face să ne ieșim din fire? Ni se pare scandalos, o poticnire, sau o nebunie!? Este vorba de o „iubire de dincolo de iubire”, care depășește orice lege și bun-simț. Este un ideal, o speranță și e sublimă. În franceză ea se numește *charite*. În greaca clasică i se spune *agape*, derivat din verbul *agapan* – „a întâlni cu prietenie, a iubi, a îndrăgi” [*Ibidem*, pp. 362-363].

O ultimă idee care ar explica noțiunea de iubire, pentru a ne ajuta să înțelegem iubirea, să devenim iubire, o găsim chiar la raționaliști: Descartes, Leibniz ș.a. Ei au pornit de la *agape*, iubirea divină și de la un model de perfecțiune absolută – „maximum de ființă și valoare posibile”. Adică, de la creație și sensul ei trebuie să pornim pentru a înțelege iubirea. Să încercăm să înțelegem de ce există lumea? [*Ibidem*, p. 364].

Această problemă tradițională S. Weil o explică în felul următor: Creatorul „a creat din iubire, pentru iubire” și „n-a creat altceva decât iubirea însăși și mijloacele iubirii” [*Ibidem*, p. 369]. Concluzia: „această iubire nu este un *surplus* de ființă, de bucurie sau de putere. Este exact contrariul: o micșorare, o slăbiciune, o renunțare” [*Ibidem*]. S. Weil concretizează: „Creația este, din partea lui Dumnezeu, nu un act de expansiune de sine, ci de retragere, de renunțare (...). Prin actul creator, El s-a negat pe El însuși (...) în favoarea noastră (...). Este singura justificare posibilă a nebuniei de iubire a actului creator” [*Ibidem*]. Or, în creație iubirea este opusul violenței, a puterii. Depășește legea lui *conatus* – legea puterii, a războiului, a politicii, a lumii.

Se spune că putem compara copii cu apa, pentru că „ei ocupă mereu tot spațiul disponibil. Dar Dumnezeu nu face asta: altfel n-ar fi decât Dumnezeu și nu lumea” [*Ibidem*, p. 370]. Părinții procedează astfel doar uneori: „se întâmplă uneori (...) să se retragă, să dea înapoi, tocmai ca să nu ocupe tot spațiul disponibil, să nu își exercite toată puterea de care dispun. De ce? Din iubire: pentru a lăsa mai mult loc, mai multă libertate” [*Ibidem*]. Deoarece copiii sunt fragili.

S. Weil subliniază: „se întâmplă, deși extrem de rar, ca din pură generozitate un om să se abțină să comande acolo unde are puterea s-o facă” [*Ibidem*]. Această retragere, această delicatețe, această putere care se golește de ea însăși, este iubirea - contrariul forței [*Ibidem*, p. 371].

Învățarea prin iubire se va baza pe promovarea învățării prin comuniune, deoarece „orice act educativ autentic se săvârșește în perspectiva unei întâlniri

spirituale; întâlnirea paideică va aduce bucuria și nerăbdarea unor viitoare întâlniri” libere, cu sens, frumoase, rafinate, profunde [9, p. 89]. Acolo unde domnește iubirea, sălășluiește „un climat special în afara căruia sufletul tandru nu și-ar putea găsi fericirea”; iar „copiii merg din instinct spre cei care îi iubesc”, simțindu-se în largul lor și dezvoltându-și sensibilitatea și personalitatea în devenire [3, pp. 204-205].

În concluzie, deducem că iubirea adevărată este o renunțare la forță, la putere, la egoism. Învățarea bazată pe iubire oferă elevilor siguranță, curaj, bucurie și putere de reușită. Dragostea este o depășire de sine, ea îmbogățește și adâncește cunoașterea și relațiile interumane; oferă infailibilitate procesului de integrare socială.

Referințe bibliografice:

1. Albu G. *O abordare umanistă a educației*. Pitești: Editura Pralela 45, 2017.
2. Albu G. *Educația, profesorul și vremurile*. Pitești: Editura Pralela 45, 2009.
3. Berger G. *Tratat practic de cunoaștere a omului*. București: Editura JJRJ, 1997.
4. Clément O. *Întrebări asupra omului*. Alba-Iulia, 1997.
5. Comte-Sponville A. *Mic tratat despre marile virtuți*. București: Editura Univers, 2020.
6. Cosnier J. *Introducere în psihologia emoțiilor și a sentimentelor*. Iași: Editura Polirom, 2002.
7. Cristea S. *Instruirea/procesul de învățământ*. Vol. VI. București: Editura Didactica Publishing House, 2015.
8. Cucuș C. *Educația. Reîntemeieri, dinamici, prefigurări*. Iași: Editura Polirom, 2017.
9. Cucuș C. *Iubire, edificare, desăvârșire*. Iași: Editura Polirom, 2008.
10. Curriculum național. *Limba și literatura română*. Clasele a V-a – a IX-a. Curriculum disciplinar. Ghid de implementare. Chișinău: Editura Lyceum, 2020.
11. Goleman D. *Inteligența emoțională*. București: Editura Curtea Veche, 2008.
12. *Marele dicționar al psihologiei*. Larousse. București: Editura Trei, 2006.
13. Neașcu I. *Introducere în psihologia educației și a dezvoltării*. Iași: Editura Polirom, 2010.
14. Silamy N. *Dicționar de psihologie*. București: Editura Univers enciclopedic, 1998.
15. Stăniloae D. *Ascetica și mistica Bisericii ortodoxe*. București: Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii ortodoxe române, 2002.
16. Stolovitch Harold D., Keeps Erica J. *Învățarea prin transformare*. Dincolo de prelegeri. București: Editura Trei, 2017.